

08

ปรากฏการณ์โจรผู้ร้ายในเมืองพิษณุโลก: ภาพสะท้อนกระบวนการปฏิรูประบอบราชการสยามในพื้นที่ภาคกลางตอนบนช่วงทศวรรษ 2430-2470*

The Rise of the Bandits in Phitsanulok: Reflections on the Bureaucratic Reform in Upper-North Central Siam, 1880s-1930s

Received: March 28, 2024 | Revised: May 2, 2024 | Accepted: May 2, 2024

DOI :

ศุภกิตต์ หอไชย**

Supphakit Hochai

ดร.ทวีศักดิ์ เผือกสม ***

Dr. Davisakd Puaksom

ดร.ณัฐพงษ์ สกุลเลี้ยว ****

Dr. Nattaphong Sakulleaw

* บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา มหาวิทยาลัยนเรศวร เรื่อง “โลกชีวิตของนายแฉ่ง: ประวัติศาสตร์สังคมของผู้ร้ายคนหนึ่งในมณฑลพิษณุโลก พ.ศ. 2430 - พ.ศ. 2470”

** นิสิตระดับปริญญาเอก สาขาวิชาเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร อีเมล: supphakit.hochai@gmail.com

Ph.D. Candidate, Southeast Asian Studies, Faculty of Social Sciences, Naresuan University. email: supphakit.hochai@gmail.com

*** รองศาสตราจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร อีเมล: davisakd.puaksom@gmail.com

Associate Professor, Department of History, Faculty of Social Sciences, Naresuan University. email: davisakd.puaksom@gmail.com

**** ผู้ช่วยศาสตราจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร อีเมล: nut_leaw@hotmail.com

Assistant Professor, Department of History, Faculty of Social Sciences, Naresuan University. email: nut_leaw@hotmail.com

บทคัดย่อ

การหวนกลับมาให้ความสนใจต่อประวัติศาสตร์การต่อสู้ของประชาชนในยุคแห่งการปฏิรูปของสยามในห้วงปี พ.ศ. 2563-2565 นั้น สะท้อนให้เห็นว่าการศึกษาประวัติศาสตร์สามัญชนยังคงเป็นสิ่งที่ต้องการในสังคมไทยปัจจุบัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งประวัติศาสตร์ในยุคแห่งการปฏิรูประบอบราชการของสยาม อย่างไรก็ตาม แม้ว่าในระยะหลังงานศึกษาประวัติศาสตร์จะคลี่คลายความสนใจไปยังคนกลุ่มอื่นๆ ในสังคม โดยเฉพาะบรรดานักเลง โจรผู้ร้าย และผู้นำท้องถิ่น แต่คนเหล่านี้ก็ยังคงถูกมองในฐานะของอุปสรรคที่ขัดขวางการปฏิรูปของรัฐสยามและยังคงอยู่ในมิติของคำอธิบายจากบนลงล่าง กล่าวให้ถึงที่สุดแล้วงานเหล่านี้ก็ยังคงขาดมิติของความรู้สึก สำนึกและความคิดที่สามัญชนมีต่อการปฏิรูปของสยาม หรือกระทั่งยังไม่เห็นมิติของโลกทัศน์ที่สามัญชนมีต่อโลกที่พวกเขากำลังดำรงอยู่ โดยบทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อสำรวจผลกระทบของการปฏิรูปสยามที่มีต่อชีวิตคนธรรมดาสามัญผ่านปรากฏการณ์ของโจรผู้ร้ายในเมืองพิษณุโลก และตรวจสอบถึงเงื่อนไขของพื้นที่ๆ เอื้อให้เกิดโจรผู้ร้ายตลอดจนแสวงหามุมมองอื่นๆ ในการศึกษาประวัติศาสตร์ที่ขยับขยายออกไปจากคำอธิบายที่เคยดำรงอยู่ โดยใช้วิธีการแบบจุลประวัติศาสตร์ เพื่อเปิดเผยให้เห็นโลกของสามัญชนที่มีชีวิตและลมหายใจอยู่จริงๆ ในห้วงเวลาของการปฏิรูประบอบราชการของสยาม กล่าวได้ว่า คำอธิบายต่อปรากฏการณ์โจรผู้ร้ายในช่วงเวลาดังกล่าวที่มองการเกิดขึ้นของโจรผู้ร้ายว่าเป็นผลมาจากการขยายตัวทางเศรษฐกิจและดำเนินการภายใต้ระบบอุปถัมภ์นั้นจึงไม่อาจจะเพียงพอ โดยผลของการศึกษาพบว่าปรากฏการณ์โจรผู้ร้ายอาทิ กรณีของนายเจ้านั้นเป็นผลโดยตรงของการปฏิรูประบอบราชการที่อำนาจท้องถิ่นแบบดั้งเดิมนั้นได้ถูกแทรกแซงโดยตรงจากรัฐบาลส่วนกลาง ด้วยเหตุนี้ คดีอาญานี้จึงไม่ใช่แค่เรื่องอาชญากรรมที่เกี่ยวกับผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ หรืออาชญากรรมที่เกิดจากผู้มีบารมี แต่เห็นได้ชัดว่าเป็นเรื่องของความปริวัณในเชิงโครงสร้างระหว่างระบอบเก่ากับการบริหารราชการแบบใหม่ที่เกิดขึ้นในช่วงเปลี่ยนผ่าน

คำสำคัญ: การปฏิรูประบอบราชการสยาม, จุลประวัติศาสตร์, โจรผู้ร้าย

Abstract

A history of the people in the era of Siamese reform in the late 19th and early 20th centuries is receiving serious attention again in Thai society in the early 2020s, partly because of a political awakening among the younger generation. This phenomenon is evidence that a history of the ordinary people is still highly regarded in Thai society. However, most historians who have paid attention to the role of ordinary people, such as gangsters, bandits, and local leaders, still perceived these people only as the troublemakers of the Siamese reformation. In other words, these historians have illustrated the object of their studies with a top-down view. In short, the consciousness and worldview of these ordinary people were not taken into account. This article aims to explore an effect of the Siamese reform from a different perspective, i.e., through the case of a villain in Phitsanulok Region, Mr Jaeng, in order to fill that gap. Microhistory is employed here as the method for discovering the world of the ordinary Siamese people who were living and breathing at that time. However, the explanation of the banditry phenomenon during this period as an effect of economic expansion and operating under the patronage system is contendably insufficient. The results of this study illustrate that the banditry phenomenon such as Mr Jaeng's case was a direct effect of the bureaucratic reform in which traditional local power and administration was directly intervened in by the central government. Thereby, this criminal case was not simply a crime over an economic interest nor one perpetrated by specific powerful local figures, it was evidently the structural rift between the old regime and the new bureaucratic administration pertaining at the transitional period.

Keywords: Siam bureaucratic reform, microhistory, villain

บทนำ

ในช่วงต้นปี พ.ศ. 2565 ที่ผ่านมา ได้ปรากฏกระแสความสนใจต่อเรื่องราวของกบฏขานาในยุคการปฏิรูประบบราชการของสยามขึ้นอีกครั้งหนึ่ง โดยความสนใจต่อเรื่องราวของกบฏขานาหรือกบฏผีบุญ/กบฏผู้มีบุญนี้ ส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากการเผยแพร่ซีรีส์ชุด “ผีบุญในอีสาน” ของสำนักข่าวออนไลน์ The Isaan Record ซึ่งต่อมาได้แยกออกมาเป็นสารคดี เรื่อง “The Killing Field of Isaan: ทุ่งสังหารแห่งอีสาน” เพื่อเริ่มเผยแพร่ในวันที่ 3 เมษายน พ.ศ. 2565 อันตรงกับวาระงานบุญศึกเนินโพธิ์บ้านสะพือครบรอบ 121 ปี ซีรีส์ชุดนี้นำเสนอในลักษณะของการสัมภาษณ์เกี่ยวกับความทรงจำบรรดาลูกหลานของผู้ที่เคยถูกตีตราว่าเป็นกบฏผู้มีบุญแห่งบ้านสะพือ โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อ “รวบรวมอดีตที่เกี่ยวกับการต่อสู้ของประชาชนในอีสานเอาไว้” (วรัญญู อินทรกำแหง 2022) กระทั่งความสนใจในประวัติศาสตร์อีสานเริ่มกลับมามีอิทธิพลต่อสื่อและผู้คนในอีสานอีกครั้ง

อย่างไรก็ตาม ปฏิเสธไม่ได้ว่า หนึ่งในผู้ที่มีส่วนสำคัญในการปลุกกระแสความสนใจต่อประวัติศาสตร์อีสานหรือประวัติศาสตร์การต่อสู้ของประชาชนหรือผีบุญในครั้งนี้ คือ ถนน ชากักดี นักวิจารณ์ศิลปะและอดีต

อาจารย์พิเศษคณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ผู้มีความสนใจต่อเรื่องกบฏผีบุญ จนกระทั่งขยายความสนใจไปสู่การเสวนาที่นำเรื่องกบฏผีบุญมาเปรียบเทียบกับ การต่อสู้ทางการเมืองของราษฎรในงาน “จากขบถผีบุญสู่ราษฎร’ 63” เมื่อวันที่ 26 พฤศจิกายน พ.ศ. 2563 อันเป็นส่วนหนึ่งของงาน “UBON AGENDA 2020 วาระวาริน 2563” โดยในขณะนั้น ถนอมได้อธิบายถึงกบฏผีบุญผ่านแนวคิดทางศิลปะว่า “การต่อสู้ของลาตินอเมริกากับของประเทศไทย เริ่มขึ้นพร้อมๆ กัน โดยการต่อสู้ของชาวบ้าน ก็คือการใช้กระบวนการทางศิลปะและวัฒนธรรม ไม่ต่างกับผีบุญ พระในกลุ่มผีบุญใช้กลอนลำเป็นอาวุธที่สำคัญที่สุดในการต่อสู้ เพราะหมอลำเป็นสื่อที่ทำให้เข้าถึงชาวบ้านได้มากที่สุด” (The Isaan Record 2021) ในเวลาต่อมาในงานนิทรรศการศิลปะ “Khon Kaen Manifesto” ถนอมก็ได้กล่าวถึงกบฏผีบุญอีกครั้งในวันเปิดงาน เมื่อวันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ. 2563 ว่า “คนเสื้อแดงจำนวนมหาศาลได้ช่วยกันหาพื้นที่เพื่อจะปักหลักในเรื่องของกบฏผีบุญ ซึ่ง[รัฐ]พยายามที่จะให้มัน[ถูก]หลงลืม รัฐสยามพยายามจะทำให้ไม่ให้มีเรื่องของกบฏผีบุญในตำรา”(The Isaan

Record 2020)

กล่าวได้ว่านับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2563 เรื่อยมากระทั่งถึงปัจจุบัน ความสนใจต่อเรื่องกบฏผีบุญได้ขยายไปสู่ความพยายามแสวงหาและรวบรวมเรื่องราวในอดีตของ “การต่อสู้ของภาคประชาชน” อันเป็นส่วนหนึ่งของกระแสทางสังคมการเมืองที่เริ่มประทุขึ้นใหม่ในห้วงปี พ.ศ. 2563 เป็นต้นมา นอกจากนี้ คนหนุ่มสาวยังเริ่มตั้งคำถามต่อการลบเลือนและการบิดเบือนเรื่องเล่าทางประวัติศาสตร์ซึ่งไม่เฉพาะแต่กับเรื่องของผีบุญ หากแต่หมายรวมไปถึงการตั้งคำถามต่อความพยายามลบเลือนเรื่องราวการต่อสู้ของสามัญชนในเดือนตุลาคม พ.ศ. 2519 หรือแม้กระทั่งการไล่รื้อและลบมรดกของคณะราษฎร จนทำให้พื้นที่ของประวัติศาสตร์สามัญชนค่อยๆ ถูกกลืนหายไป อย่างไรก็ตาม การกลับมาให้ความสนใจต่อเรื่องผีบุญใน พ.ศ. 2565 นี้ ได้สะท้อนให้เห็นว่า ประวัติศาสตร์ในยุคแห่งการปฏิรูปของสยามนั้น ยังคงมีช่องว่างในการศึกษาอยู่อีกมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เรื่องราวของประชาชนคนสามัญ ซึ่งยังไม่มีที่ยืนอยู่ในเรื่องเล่าประวัติศาสตร์แห่งชาติ หรือหากจะมีที่หยัดยืนให้แก่สามัญชนเหล่านั้นอยู่บ้างในประวัติศาสตร์แห่งชาติ เรื่องราวของพวกเขาก็มักเป็นเรื่องที่แปลกประหลาดต่อระเบียบทางสังคมของรัฐ หรือเป็นเรื่องที่สะท้อนถึงแสนยานุภาพทางการทหารแห่งรัฐ ดังกรณีของขบวนการผู้มีบุญทั้งหลายในภาคอีสาน

กระนั้น แม้ว่าการศึกษาทางประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวกับยุคแห่งการปฏิรูปของสยามจะมีพื้นที่ที่มึนหมำสำหรับพระปรีชาญาณของกษัตริย์และชนชั้นนำ ตลอดจนศึกษาเครื่องมือ นโยบายและกลไกของรัฐในการควบคุมสังคม อันเป็นลักษณะของการศึกษาที่เห็นได้ในงานที่ถูกผลิตออกมาห้วงทศวรรษ 2510-2520¹ แต่ในห้วงทศวรรษ 2530 เป็นต้นมา มีงานวิชาการ

¹ วิทยานิพนธ์และงานวิจัยทางประวัติศาสตร์ไทยที่ศึกษาเรื่องการปฏิรูปของสยามยุคแรกๆ โดยมากที่จะติดตามแนวคิดของเดช บุนนาค (Tej Bunnag) ซึ่งได้เขียนวิทยานิพนธ์ชิ้นเอกเรื่อง “The Provincial Administration of Siam from 1892 to 1915: A Study of the Creation, the

จำนวนไม่น้อยที่พยายามแสวงหาวิธีอื่นในการศึกษาสังคมในยุคการปฏิรูปสยาม และใช้ผู้กระทำการอื่นๆ มาอธิบาย เช่น ฝิบุญ โจรสลักควาย นักเลงผู้นำท้องถิ่นและชาวบ้านธรรมดา โดยในประเด็นเรื่องการศึกษาฝิบุญนี้มักจะศึกษาการก่อรูปของขบวนการภายใต้แนวคิดจักรวาลวิทยาเรื่อง “พระศรีอารย์” และศึกษาการเกิดขึ้นของขบวนการจากปัญหาทางเศรษฐกิจและปัญหาการปกครองของรัฐสยาม และศึกษาความแตกต่างของฝิบุญในแต่ละพื้นที่ กระทั่ง พัฒนาข้อเสนอไปสู่การศึกษาฝิบุญที่กระทำการภายใต้การมีสำนึกและมีเป้าหมายในทางการเมือง (ดู Keyes 1977; ฉลอง สุนทรวาณิชย์ 2527; กำพล จำปาพันธ์ 2552, 2555; Cohen 2021)

อย่างไรก็ตาม นอกจากขบวนการฝิบุญแล้ว การศึกษาปัญหาเรื่องโจรสลักควายในยุคปฏิรูปสยาม ยังมักจะเชื่อมโยงกับการศึกษานักเลงและผู้นำท้องถิ่นด้วย โดยงานกลุ่มนี้จะเสนอสาเหตุของโจรที่เพิ่มขึ้นจากเงื่อนไขการ

Growth, the Achievements, and the Implications for Modern Siam, of the Ministry of the Interior under Prince Damrong Rachanuphap” (1969) ต่อมาก็ได้ตีพิมพ์เป็นหนังสือ **The Provincial Administration of Siam 1892-1915: The Ministry of the Interior under Prince Damrong Rajanubhab** (1977) และได้รับการแปลและตีพิมพ์ในฉบับภาษาไทยชื่อ **การปกครองระบบเทศาภิบาลของประเทศสยาม พ.ศ.2435-2458: กระทรวงมหาดไทยสมัยสมเด็จพระบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ** (2548[2532]) ทั้งนี้ เดชมองว่าการปฏิรูปของสยามนั้น เป็นเรื่องที่จำเป็นเนื่องเพราะสยามต้องเผชิญกับวิกฤตการณ์จากจักรวรรดิอังกฤษและฝรั่งเศส อีกทั้งยังอธิบายถึงภาพรวมโครงสร้างระบบราชการ กลไกของการปกครองและระเบียบกฎหมาย กระทั่ง มีงานวิทยานิพนธ์ประวัติศาสตร์สมัยหลังได้ยึดถือคำอธิบายตามทัศนะของเดช ขอบเขตของการศึกษาไปเน้นที่มณฑลอื่นๆ เช่น “การปฏิรูปการปกครองลานนาไทยในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” ของ วิลลภา เครือเทียนทอง (2519) “การปกครองมณฑลพิษณุโลกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ.2437-2453” ของ ศิริวรรณ นุ้ยเมือง (2521) และ “มณฑลอีสานและความสำคัญในทางประวัติศาสตร์” ของ อุราลักษณ์ สิทธิบุตร (2526) นอกจากนี้ งานที่ศึกษาการปฏิรูประบบราชการในเชิงนโยบายและบทบาทของสถาบันพระมหากษัตริย์นั้น ในแง่หนึ่งย่อมสะท้อนให้เห็นถึงความต่อเนื่องเชื่อมโยงของกระบวนการปฏิรูปที่เริ่มดำเนินการมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 แต่กระนั้นก็ยังคงมุมมองของคำอธิบายแบบบนลงล่างและให้ความสำคัญแก่บทบาทของชนชั้นนำในการนำการเปลี่ยนแปลง โดยงานที่มีน้ำหนักสูงทำนองนี้ อาทิ “พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการสร้างชาติไทย” ของ กรรณิรมย์ สุวรรณานนท์ (2524) เป็นต้น.

เปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของสยามและระบบอุปถัมภ์ในพื้นที่ท้องถิ่น² ทั้งนี้ ในประเด็นเรื่องระบบอุปถัมภ์และผู้นำท้องถิ่นนั้น วิทยานิพนธ์ของ คมเนตร ญาณโสภณ เรื่อง “อำนาจท้องถิ่นแบบจารีตและผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองท้องถิ่นในยุคเทศาภิบาล” ได้แสดงให้เห็นว่า อำนาจแบบจารีตและระบบอุปถัมภ์เป็นเงื่อนไขที่ทำให้ผู้นำท้องถิ่นดำรงอยู่ในยุคปฏิรูประบอบราชการของสยามได้อย่างไร และมีรูปแบบของการปะทะสังสรรค์กันอย่างไรระหว่างอำนาจท้องถิ่นและส่วนกลาง กระนั้น การใช้หลักฐานประเภทเอกสารรายงานของผู้ว่าราชการจังหวัดหรือความเห็นของ ขนชั้นนำผู้ปกครองส่วนกลางในวิทยานิพนธ์นี้ จึงทำให้หลีกเลี่ยงไม่ได้ที่ใน วิทยานิพนธ์จะเต็มไปด้วยอคติของขนชั้นนำต่อปัญหาเรื่องโจรผู้ร้ายและ ระบบอุปถัมภ์ในพื้นที่ อันทำให้ภาพของผู้นำท้องถิ่น นักเลงและโจรใน วิทยานิพนธ์เรื่องนี้ยังคงเป็นตัวร้ายในระบบราชการใหม่ และเป็นอุปสรรค ต่อการทำงานของรัฐบาลสมัยรัชกาลที่ 5 (ดู คมเนตร ญาณโสภณ, 2534)

จึงอาจจะกล่าวได้ว่าบรรดางานศึกษาที่เกี่ยวข้องกับยุคแห่งการปฏิรูปของสยามนั้น ยังคงขาดแคลนมิติของการศึกษาในมุมมองจากเบื้องล่าง อีกทั้ง กระแสความสนใจและความพยายามในการแสวงหาประวัติศาสตร์ของสามัญชนที่ปรากฏขึ้นในช่วง พ.ศ. 2563-2565 ก็ถือเป็นข้อสะท้อน อันดีว่าสังคมไทยยังคงขาดแคลนประวัติศาสตร์ของคนธรรมดาอยู่ยิ่งมาก โดยบทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อสำรวจผลกระทบของการปฏิรูปสยามที่มี

² งานที่ศึกษาเกี่ยวกับการเกิดโจรในเงื่อนไขทางเศรษฐกิจและระบบอุปถัมภ์ ตัวอย่างเช่น เดวิด จอห์นสัน (2530) เรื่อง **สังคมชนบทและเศรษฐกิจข้าวของไทย พ.ศ.2423-2473** พีรศักดิ์ ชัยได้สุข (2545) เรื่อง “โจรในบริเวณที่ราบลุ่มภาคกลางยุคการปฏิรูปการปกครอง รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” และ พีรศักดิ์ ชัยได้สุข (2551) เรื่อง **ชาติเสือต้องไว้ลาย** นอกจากนี้ยังมีงานที่มีน้ำเสียงคล้ายกันอยู่ในงานของ นนทพร อยู่มีมณี (2547) เรื่อง “การปล้นและลักกระบือในทุ่งรังสิต: ภาพสะท้อนการเสื่อมคลายของระบบอุปถัมภ์แบบนักเลง” และงานของ พิพัฒน์ กระแจะจันทร์ (2554) เรื่อง “โจร โรคระบาด ชีวิตชาวนา และการจัดการระบบชลประทาน ในทุ่งรังสิต สมัยรัชกาลที่ 5”.

ต่อชีวิตคนธรรมดาสามัญผ่านปรากฏการณ์โจรผู้ร้ายในมณฑลพิษณุโลก โดยใช้วิธีการแบบจุลประวัติศาสตร์ (microhistory) ในการศึกษาเพื่อเปิดเผยโลกของผู้กระทำการที่เป็นคนสามัญธรรมดาที่มีชีวิตและลมหายใจอยู่จริงๆ ในห้วงเวลาที่เขาหรือเธอกำลังดำรงอยู่³ และตรวจสอบถึงเงื่อนไขของพื้นที่ๆ เอื้อให้เกิดชุมชนโจรผู้ร้าย โดยอาจหยิบยืมแนวคิดเรื่องการหลบหนีรัฐใน *The Art of Not Being Governed: An Anarchist History of Upland Southeast Asia* ของ James C. Scott (2009) ทั้งนี้การศึกษาปรากฏการณ์โจรผู้ร้ายในบทความชิ้นนี้จะนำไปสู่ความเข้าใจใหม่ๆ ต่อเรื่องการปฏิรูปใหญ่ในสมัยรัชกาลที่ 5 ในมิติที่ซับซ้อนยิ่งขึ้นในระดับพื้นที่ตอนในของสยามและเปิดเผยให้เห็นสำนึกคิดของผู้คนในสังคมในช่วงปฏิรูปที่กว้างขวางออกไปกว่าการทำความเข้าใจเรื่องโจรผู้ร้ายด้วยการรอบคอบเรื่องระบบอุปถัมภ์ซึ่งมักจะผลักดันให้ท้องถิ่นนั้นเต็มไปด้วยการฉ้อฉลและการแสวงหาผลประโยชน์ รวมทั้งการทำความเข้าใจต่อประสิทธิภาพของอำนาจรัฐ รูปแบบการทำงานของเครื่องมือรัฐ และการตอบสนองต่อความเปลี่ยนแปลงจากประสบการณ์ของคนสามัญที่มีชีวิตอยู่ ณ ห้วงเวลานั้น กล่าวคือขยายให้เห็นโลกของคนสามัญในห้วงแห่งการปฏิรูปของรัฐสยามได้จากขอกมูมที่ยังไม่เคยมีการสาดแสงลงไปพิจารณามาก่อน

³ Microhistory หรือจุลประวัติศาสตร์นั้นจะให้ความสนใจต่อการศึกษาประวัติศาสตร์จากหน่วยการวิเคราะห์ขนาดเล็ก (micro-analysis) และขยายไปสู่การทำความเข้าใจต่อประวัติศาสตร์มหภาคหรือขยายไปสู่การทำความเข้าใจต่อความเปลี่ยนแปลงทางสังคมในภาพรวม โดยจะประเมินความเป็นไปได้ที่หลากหลายจากหลักฐานอื่นๆ ที่สัมพันธ์เชื่อมโยงกันกับผู้กระทำการ เพื่อเผยให้เห็นถึงรากฐานของประสบการณ์และจิตสำนึกแห่งยุคสมัย หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือการทำความเข้าใจต่อท้องเรื่องหรือโลกของผู้กระทำการ ตัวอย่างผู้กระทำการในงานศึกษาแบบจุลประวัติศาสตร์ได้แก่ การศึกษาหมู่บ้านหรือปัจเจกบุคคลที่ไม่เป็นที่รู้จัก แม้กระทั่ง บรรดาอาชญากร คนนอกريت โดยทั้งพฤติกรรม วิกรรมและการกระทำของผู้กระทำการเหล่านี้ก็มักจะถูกจดบันทึกเป็นลายลักษณ์โดยรัฐว่าเป็นความผิดปกติที่ต่างออกไปจากมาตรฐานของสังคม (ดู Davis 1983; Ginzburg 1989; ชาติชาย มุกสง 2554; 2563; ธิตติ บัวคำศรี 2563 และ วราภรณ์ เรื่องศรี 2563).

ผู้กระทำการ: สะกดไปตามหลักฐานเพื่อค้นหาคำตัดสิน

การปฏิรูปสยามเริ่มต้นขึ้นในช่วงปลายทศวรรษ 2430 โดยได้มีการจัดตั้งการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลเข้าไปแทนที่ระบบกินเมืองแบบจารีต ยังผลให้อำนาจของรัฐส่วนกลางสยามสามารถแทรกตัวเข้าไปยังพื้นที่ท้องถิ่นได้ อย่างไรก็ตาม การปฏิรูปนั้นก็หาได้ปฏิบัติการได้อย่างราบรื่น โดยเฉพาะในพื้นที่ห่างไกลจากศูนย์กลางอำนาจรัฐ ดังที่ปรากฏเหตุการณ์การกบฏทั้งในพื้นที่ภาคอีสานและพื้นที่ภาคเหนือในช่วงทศวรรษ 2440 ที่ปฏิกิริยาในการต่อต้านการปฏิรูปและการปราบปรามโดยรัฐนั้นค่อนข้างรุนแรง จนอาจกล่าวได้ว่าการกบฏได้กลายเป็นปฏิกิริยาสำคัญของการต่อต้านการปฏิรูปสยามในพื้นที่ปลายพระราชอาณาเขต แต่ในขณะเดียวกัน ภาพของปฏิกิริยาที่มีต่อการปฏิรูปของคนในพื้นที่ตอนใน อาทิ กรณีมณฑลพิษณุโลกนั้น กลับไม่ปรากฏภาพของการต่อต้านในระดับการกบฏ หากแต่ปรากฏภาพของพื้นที่ๆ เต็มไปด้วยบรรดาโจรผู้ร้ายในพื้นที่ ถึงแม้ว่ารัฐจะมีการออกพระราชบัญญัติลักษณะการปกครองท้องที่ปี พ.ศ. 2440 โดยมอบอำนาจในการปราบโจรผู้ร้ายให้แก่นายอำเภอ กำนันและผู้ใหญ่บ้าน แต่ปัญหาโจรผู้ร้ายที่เข้มข้นในพื้นที่ตอนในนี้ก็ยังคงดำรงอยู่จนกระทั่งถึงการสิ้นสุดของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์

แม้จะมีการศึกษากรณีเรื่องโจรผู้ร้ายในพื้นที่ภาคกลางดังที่ได้กล่าวไปในข้างต้น แต่กระนั้นคำอธิบายดังกล่าวก็ยังคงเกาะเกี่ยวกับปฏิกิริยาโจรผู้ร้ายที่เกิดขึ้นจากเงื่อนไขความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและระบบอุปถัมภ์ในพื้นที่เป็นหลัก บทความชิ้นนี้ต้องการชี้ให้เห็นว่า ปรากฏการณ์ของโจรผู้ร้ายในพื้นที่ภาคกลางสยามในช่วงเวลาดังกล่าวนั้นมิได้เป็นแค่เพียงผลจากการขยายตัวทางเศรษฐกิจเท่านั้น แต่เป็นผลกระทบอีกอย่างหนึ่งของการปฏิรูปด้วยเช่นกัน โดยการศึกษาปรากฏการณ์โจรผู้ร้ายในสังคมสยามในห้วงการปฏิรูประบอบราชการ ทศวรรษ 2430-2470 นี้ผู้เขียน

ได้เริ่มต้นจากการติดตามบุคคลผู้หนึ่ง ซึ่งเคยมีชีวิตและลมหายใจอยู่ใน
ห้วงเวลาของการปฏิรูป โดยบุคคลผู้นี้ ได้เคยถูกกล่าวถึงและถูกสลักเสลา
เรื่องราวไว้ในงานเขียนของ จิราภรณ์ สถาปนวรรณะ เรื่อง “ไอ้แจ่งคนจริง
ไม่ได้ยิงขุนจง” โดยงานเขียนชิ้นนี้ไม่เพียงแต่เปิดเผยวีรกรรมของชายผู้มี
นามว่านายแจ่งได้อย่างน่าตื่นตาตื่นใจเท่านั้น หากแต่ยังขยายข้อสังเกตของ
ตนไปสู่ปมประเด็นความขัดแย้งระหว่างรัฐส่วนกลางและอำนาจท้องถิ่น
กระนั้น งานเขียนดังกล่าวก็ยังไม่มียุทธศาสตร์ที่มากไปกว่าเหตุการณ์ที่นายแจ่ง
เป็นผู้ร้ายลอบยิงขุนจงนายอำเภอพรหมพิรามเสียชีวิตในราวปี พ.ศ. 2469
(จิราภรณ์ สถาปนวรรณะ 2544)⁴

อย่างไรก็ตาม เมื่อตรวจสอบข้อมูลของนายแจ่งกับหลักฐานอื่นๆ
พบว่าเหตุการณ์ที่นายแจ่งได้ยิงขุนจงนี้เกิดขึ้นใน พ.ศ. 2471 ซึ่งคลาดเคลื่อน
จากการศึกษาของจิราภรณ์ไปถึง 2 ปี ทั้งนี้ ผู้เขียนเห็นว่าการกำกับระยะ
เวลาให้ถูกต้องและแม่นยำนั้น ถือเป็นปัจจัยหนึ่งที่จะช่วยให้เราสามารถ
สะกดไปตามหลักฐานที่เกี่ยวข้องอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องได้ ทั้งนี้ การตรวจสอบ
และเชื่อมโยงข้อมูลจากเอกสารที่เกี่ยวข้องกับปัจจัยเรื่องระยะเวลานี้
ไม่เพียงแต่กำกับเฉพาะ วัน เดือน ปี และเวลาของการเกิดเหตุยังสังหาร
หากแต่ยังหมายรวมไปถึงการประเมินเวลาที่อาจจะช่วยเผยช่วงอายุของ
ผู้กระทำการหรือนายแจ่งอีกด้วย โดยในเอกสารคำตัดสินของศาลฎีกานั้น
ระบุว่านายแจ่งก่อเหตุเมื่อวันที่ 12 มิถุนายน พ.ศ. 2471 เวลา 20 นาฬิกา
(สจข. ร.7 มร.7 ย/10: 73) แต่เอกสารดังกล่าวกลับไม่ปรากฏอายุของนาย
แจ่งแต่อย่างใด ทราบแต่เพียงชื่อและนามสกุลของเขาเท่านั้น ความพยายาม
ในการค้นหาช่วงอายุของนายแจ่งนี้ จึงนำไปสู่การขยายไปยังหลักฐานอื่นๆ
ที่อาจจะเกี่ยวข้องกันกับนายแจ่ง โดยหนึ่งในนั้นคือเจ้านายของเขา หรือ

4 อนึ่ง เนื่องจากงานชิ้นนี้ได้รับแรงบันดาลใจจากงานของอาจารย์จิราภรณ์ ผู้เขียนจึงอยากให้งาน
ชิ้นนี้เป็นเครื่องควมงานบุกเบิกของอาจารย์จิราภรณ์ สถาปนวรรณะ.

พระยาอินทภูติภักดี อดีตนายอำเภอคนแรกของพรหมพิราม ซึ่งได้ปรากฏชื่ออยู่ในเอกสารบันทึกของหลวงนรตลรัक्षा (ชื่น วิจิตรเนตร) ผู้เป็นอดีตปลัดขวาของอำเภอพรหมพิราม (อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพหลวงนรตลรัक्षा ต.ช.,ต.ม., 2521: 8) โดยกล่าวว่านายเจ้านั้น “เป็นนักเลงกว้างขวาง ราษฎรตำบลนั้นทั้งรักและเกรงกลัวและเกลียดชัง ระหว่างเจ้าคุณอินทภูติเป็นนายอำเภอเคยเรียกใช้สอย” (นรตลรัक्षा 2521: 4)

อย่างไรก็ตาม การประเมินความเป็นไปได้ของอายุนายเจ้านั้น จำเป็นจะต้องประเมินจากแหล่งเอกสารที่น่าเชื่อถือ และจะต้องประเมินไปพร้อมๆ กันกับความเป็นไปได้ของหน้าที่การงานที่นายเจ้านั้นอาจจะได้กระทำในห้วงชีวิตของเขา ซึ่งในแง่หนึ่งย่อมเป็นความพยายามในการเปิดเผยโลกหรือท้องเรื่องที่นายเจ้านั้นอาศัยอยู่ ทั้งนี้ พระยาอินทภูติภักดีนั้นเป็นข้าราชการจึงปรากฏรายชื่อพร้อมประวัติสังเขปในห้วงชีวิตของเขาในประกาศราชกิจจานุเบกษา เรื่อง “ข่าวตาย” โดยในประวัติของพระยาอินทภูตินั้นแสดงให้เห็นว่าเกิดเมื่อ พ.ศ. 2406 และได้เริ่มรับราชการในอายุ 17 ปี เป็นหลวงศรีเสนา กรมการจังหวัดพิษณุ พ.ศ. 2425 (“ข่าวตาย” 2473: 3968) ต่อมาพระยาอินทภูติได้เข้ามาประจำการที่อำเภอพรหมพิรามในตำแหน่งนายอำเภอคนแรกเมื่อปี พ.ศ. 2440 อันตรงกับปีที่มีการออกกฎหมายพระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ด้วยเช่นกัน โดยหนึ่งในข้อกฎหมายนั้นระบุว่าผู้ที่จะลงสมัครตำแหน่งกำนันและผู้ใหญ่บ้านจะต้องมีอายุ 21 ปีขึ้นไป (“พระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่” 2440: 107) ฉะนั้น เราพอจะเห็นได้ว่าอายุโดยเฉลี่ยของบุคคลที่บรรลุนิติภาวะหรือมีศักยภาพเพียงพอในการทำงานคือประมาณ 17-21 ปี โดยพระยาอินทภูติภักดีได้เสียชีวิตลงในสองปีให้หลังภายหลังจากการเกิดเหตุคดียิงสังหารนายอำเภอคนที่ 2 ของอำเภอพรหมพิราม คือ ในปี พ.ศ. 2473 ด้วยอาการป่วยวัณโรคภายใน อายุ 68 ปี (“ข่าวตาย” 2473: 3969)

ดังนั้น หากประเมินอายุของนายแจ้งจากอายุขั้นต่ำของคนที่มีศักยภาพเพียงพอต่อการเข้าทำงานได้นั้น นายแจ้งอาจจะเป็นคนหนุ่มในวัย 17-21 หากอายุเท่านั้นจริง นายแจ้งคงจะเกิดในราวปี พ.ศ. 2420 เป็นอย่างน้อย หรือนายแจ้งอาจจะมีอายุมากกว่านั้นก็ได้หากนายแจ้งได้พบกับพระยาอินทภูติภักดีเมื่อครั้งที่ย้ายเข้ามาดำรงตำแหน่งนายอำเภอพรหมพิรามในปี พ.ศ. 2440 (“ข้าวตาย” 2473: 3969) โดย ณ ขณะนั้นอายุของพระยาอินทภูติภักดีจะอยู่ในช่วงวัยประมาณ 34 ปี และมีความเป็นไปได้ว่านายแจ้งอาจจะเป็นคนหนุ่มที่เข้ามาทำงานให้กับพระยาอินทภูติภักดีที่ตัวเองยังเป็นหนุ่มฉกรรจ์วัย 17 ปี จนถึง 30 ปี และคงมีร่างกายแข็งแรงกำยำ เพราะอาจจะต้องคอยดูแลโขลงช้างที่พระยาอินทภูติภักดีเลี้ยงไว้กว่า 20 เชือก ทั้งยังอาจได้เคยเข้าร่วมการต่อช้างป่าร่วมกันกับคณะของพระยาอินทภูติภักดีทุกปี (อนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ คุณแม่สังเวียน เจริญการ(อินทภูติ) 2530) หรือไม่เช่นนั้น นายแจ้งก็อาจเป็นหนึ่งในเหล่าบ่าวไพร่บริวารชายฉกรรจ์ที่เป็นนักเลงมีชื่อได้ขายเรือนของพระยาอินทภูติภักดีตามบันทึกของหลวงนรตลรัक्षाที่ระบุว่า “เป็นนักเลงกว้างขวาง ราษฎรตำบลนั้นทั้งรักและเกรงกลัวและเกลียดชัง” (นรตลรัक्षा 2521: 4) ซึ่งคอยทำหน้าที่ดูแลผลประโยชน์หรือทำงานตามที่พระยาอินทภูติภักดีผู้เป็นนายของตนจะเรียกใช้สอย นายแจ้งจึงอาจจะเป็นคนหนุ่มที่มีสมัครพรรคพวกและพอจะมีฝีมือลายมือในการใช้อาวุธและการต่อสู้อยู่บ้างในพื้นที่อำเภอพรหมพิรามเนื่องเพราะในวันที่เขายิงสังหารขุนจงเมื่อปี พ.ศ. 2471 นั้นมีคนจำนวนมากอยู่บนเรือนที่เกิดเหตุและนั่งล้อมวงรับประทานอาหาร แต่นายแจ้งก็สามารถยิงถูกบุคคลสำคัญได้ คือ ขุนจงใจหาญนายอำเภอพรหมพิราม และขุนวิเศษประศาสน์ปลัดขวาเสียชีวิต

อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่าตัวพระยาอินทภูติภักดีเองจะเป็นข้าราชการจากต่างพื้นที่ๆ เข้ามาอยู่ใหม่ในช่วงปี พ.ศ. 2440 แต่ก็ถือเป็นคนที่เกิดและ

เติบโตในจังหวัดพิษณุโลกด้วย จึงน่าจะพอรู้ช่องทางสมาคมในการ
ประนีประนอมกับผู้ที่มีอิทธิพลท้องถิ่นและประสานผลประโยชน์ร่วมกัน อีกทั้ง
กิตติศัพท์ของพระยาอินทฤๅติภักดีนายอำเภอพรหมพิรามนั้น ยังขึ้นชื่อ
อย่างยิ่งในเรื่องของการปราบปรามโจร เสือและผู้ร้ายในละแวกนี้ด้วยการ
“เลี้ยงเสือไว้ปราบเสือ” (จิราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ 2552: 44.) การที่
หลวงนรตลรักราเพียงแต่กล่าวถึงนายแจ้งว่าเคยเป็นคนที่ถูกพระยา
อินทฤๅติภักดีเรียกใช้สอยนั้น จึงน่าจะมีความเป็นไปได้ว่าหลวงนรตลรักรา
หรือขุนนรตลรักราเมื่อครั้งที่ยังดำรงตำแหน่งเป็นปลัดขวาของอำเภอ
พรหมพิรามอยู่นั้น ก็คงน่าจะได้มีโอกาสพบเห็นนายแจ้งที่อาจจะจะเป็น
หัวหน้านักเลงผู้ติดตามรับใช้พระยาอินทฤๅติภักดีมาก่อน (อนุสรณ์ในงาน
พระราชทานเพลิงศพหลวงนรตลรักรา ต.ช.,ต.ม. 2521: 8) ฉะนั้น
นายแจ้งจึงอาจจะต้องเป็นผู้ที่มีฝีมือและมีอิทธิพลเครือข่ายญาติพี่น้องอยู่
ไม่น้อยในอำเภอพรหมพิรามและสามารถเข้าทำงานร่วมกันกับพระยา
อินทฤๅติภักดีได้ โดยในกรณีที่นายแจ้งเป็นหัวหน้านักเลงหรือเป็นผู้ที่มีฝีมือ
ดีที่สุดในการต่อสู้หรือยิงปืนนี้ก็มีความเป็นไปได้อย่างมาก เนื่องจาก
นายแจ้งเองก็ใช้นามสกุลเดียวกันกับกำนันตำบลมะตูมนามว่าขุนวินิจเวสุกร
(จัน ตรงต่อกิจ) อนึ่งตำบลมะตูมนี้ถือเป็นตำบลที่สำคัญและมั่งคั่งแห่งหนึ่ง
ในอำเภอพรหมพิราม และมีกำนันที่ดำรงตำแหน่งมาตั้งแต่เมื่อแรกตั้ง
อำเภอพรหมพิราม กระทั่งถึงในราวปี พ.ศ.2470 ก็ยังปรากฏหลักฐานว่าขุน
วินิจเวสุกรยังคงลงลายมือชื่อเพื่อรับรองการเกิด (รายงานคนเกิด 2470)
ด้วยเหตุนี้ พระยาอินทฤๅติจึงอาจจะได้รู้จักนายแจ้งมาจากขุนวินิจเวสุกรด้วย
ดังนั้น การเข้ามาของพระยาอินทฤๅติภักดีในปี พ.ศ. 2440 นี้เอง
จึงน่าจะเป็นจุดเริ่มต้นแรกของการร่วมมือกันระหว่างเจ้าหน้าที่จากส่วน
กลางและเจ้าหน้าที่ท้องถิ่นที่มีอิทธิพลอยู่ในพื้นที่พรหมพิรามมาแต่แต่เดิม
และนายแจ้งผู้เป็นหนุ่มฉกรรจ์ในตำบลมะตูมนี้ ก็คงจะได้มีโอกาสเข้าไปมี

ปฏิสัมพันธ์กับฝั่งของนายอำเภอคนใหม่ เช่น ในตำแหน่งหน้าที่สารวัตร
กำนัน เนื่องจากกำนันในแต่ละตำบลนั้น จะต้องเลือกราชฎ 2 คนมาเป็น
สารวัตรกำนันคอยช่วยเหลือกำนันในกิจการต่างๆ (ศิริวรรณ นุ้ยเมือง
2521: 60) หรืออาจจะเข้าไปปฏิสัมพันธ์ในฐานะบ่าวไพร่บริวารของขุนวิจิ
เวฬุภกรที่มีเครือข่ายอยู่ในพื้นที่ตำบลมะตูม อำเภอพรหมพิราม จังหวัด
พิษณุโลก กระนั้นด้วยอำนาจหน้าที่ของกำนันและนายอำเภอตาม
“พระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่” พ.ศ. 2440 ที่กำหนดให้ต้องคอย
ออกตรวจจับโจรผู้ร้ายนั้น นายแฉ่งก็คงเป็นหนึ่งในคนที่พอจะมีฝีมือกา
จกรรจ์ในการช่วยเหลืองานการปราบพยัคฆ์ร้ายในพื้นที่ จนกระทั่งเป็นที่คุ้นเคย
กับพระยาอินทฤทธิภักดีผู้เป็นนายและถูกเรียกใช้สอยอยู่เนืองๆ

อย่างไรก็ตาม พระยาอินทฤทธิภักดี อาจจะไม่ได้รับรู้เห็นอะไรเกี่ยวกับ
วิธีการของนายแฉ่งที่ไต่ยิงขุนจงใจหาญเมื่อ พ.ศ. 2471 ตามที่ได้ถูกบันทึก
ไว้โดยหลวงนรตลรักษา ซึ่งได้ทำการสอบสวนและสังเกตกิริยาของพระยา
อินทฤทธิภักดีเอง “เพื่อเคารพการวะและจุดประสงค์เพื่อให้ทราบท่าที
ระแคะระคายจากท่านบ้าง ระหว่างเป็นปลัดอำเภออยู่กับท่านข้าพเจ้าเคา
รพท่านๆ ก็รักใคร่ข้าพเจ้าเป็นดังลูกหลาน ใช้คำเรียกว่าลูกชายเสมอ...
สำหรับท่านยังได้รับพระราชทานบำนาญแผ่นดิน ทำความดีมามาก”
(นรตลรักษา 2521: 3) แม้ว่าทางหลวงนรตลรักษาจะให้การรับรองแก่พระ
ยาอินทฤทธิภักดี แต่ก็ยังคงไม่เป็นที่ไว้วางใจต่อรัฐส่วนกลาง โดยปรากฏเสียง
สะท้อนของความคลางแคลงใจและระแวงระวังจากพระยาราชเสนาผู้ตรวจ
ราชการมณฑลพิษณุโลกใน พ.ศ. 2471 ดังความว่า

พระยาอินทฤทธิภักดีนั้น เป็นผู้มึนลักษณะอย่างทีล่งสมัยแล้วก็จริง
แต่แสดงว่าเป็นผู้ที่ระลึกถึงพระเดชพระคุณที่ได้ทรงพระมหากรุณา
ชุบเกล้าฯ ให้ได้มีบรรดาศักดิ์เป็นชั้นผู้ใหญ่ และได้รับพระราชทานเบี้ย

บำนาญเลี้ยงชีพอยู่ ทั้งตนก็มีอายุชะราภาพแล้ว ต้องการความสงบสุขและรักษาเกียรติยศให้เป็นที่เรียบร้อยตลอดไปเท่านั้น คงจะไม่กระทำความชู้นเคื่องให้แก่ราชการขึ้นก่อน เว้นแต่เจ้าหน้าที่จะไปปรบกวานให้เดือดร้อนขึ้น บุคคลนี้ถ้าอำเภอกบไว้เป็นกันเองได้ ก็จะเป็นประโยชน์ในการปราบโจรผู้ร้ายได้มาก แต่ถ้าเป็นปรปักษ์กันขึ้นแล้วก็จะกลับเป็นผลตรงกันข้าม (สจข. ร.7 ม.4.1/14: 36)

ทั้งนี้ คติของนายแจ้ถือเป็นที่โจษจันครั้นคร้ามกันไปทั่วทั้งมณฑลกระทั่งถึงในพระนคร โดยมีการรายงานข่าวลงในข่าวหนังสือพิมพ์หลายสำนัก กระทั่งติดตามจับกุมนายแจ้ได้ในที่สุด เมื่อนายแจ้ถูกศาลมณฑลพิพากษาประหารชีวิตในชั้นต้น จึงได้ยื่นอุทธรณ์และฎีกาต่อมาตามลำดับโดยคำพิพากษาของทั้งสามศาลนั้นยืนยันกรานให้ประหารชีวิตนายแจ้ (สจข. ร.7 มร.7 ย/10: 73) กล่าวได้ว่านายแจ้ต่อสู้คดีในชั้นศาลเป็นเวลากว่า 1 ปี โดยในกรณีที่นายแจ้ต่อสู้คดีในชั้นศาลนี้ ถือเป็นประเด็นการต่อสู้คดีของประชาชนในศาลยุคปฏิรูปของสยามที่น่าสนใจต่อการศึกษาเป็นอย่างยิ่ง

คำพิพากษา: การต่อสู้คดีในชั้นศาล

การตัดสินคดีของนายแจ้ในชั้นศาลฎีกานั้น ได้บันทึกถึงมูลเหตุจูงใจของนายแจ้เอาไว้ว่า “ขุนจงฯผู้ตายไม่อนุญาตให้จำเลยมีปิ่น จำเลยมีนินสัยใจชั่วและสันดานอันธพาล ย่อมผูกพยาบาทอาฆาตในกรณีเล็กน้อยเช่นนี้ได้จึงพิพากษายืนตามคำพิพากษาศาลอุทธรณ์ให้ประหารชีวิตอ้ายแจ้...จำเลยให้ตายตกไปตามกัน”(สจข. ร.7 มร.7 ย/10: 74-75) นอกจากนี้ ยังมีประเด็นหนึ่งที่น่าสนใจ คือ ศาลจะไม่ให้นำหนักกับพยานฝั่งจำเลยที่เป็น “พี่และน้อง” ของนายแจ้เสียเท่าไรนัก ทั้งที่พยานฝ่ายจำเลยนั้นก็ให้การว่า “ได้ยินในขณะพูดขอมี้ม[และ]เห็นแย่งปิ่น กับพบนาย

ทิพย์ถือปิ่นเดินไป เมื่อเกิดเหตุแล้วพะยานบางคนเห็นคนร้ายวิ่งไปเพียง 2 คน” (สจข. ร.7 มร.7 ย/10: 74) ซึ่งขัดแย้งกันกับคำให้การของพยานฝั่งโจทก์ หรือพยานฝั่งอัยการศาลมณฑลพิษณุโลก

เหตุใดศาลจึงยังคงเชื่อถือนำคำให้การของฝั่งพยานโจทก์มากกว่า? ในกรณีนี้อาจพอจะเชื่อมโยงกับกรณีข้อบังคับหนึ่งของศาลในการใช้ประกอบการพิจารณาคดี คือ “ไม่ควรลงโทษจำเลยด้วยคำของพรรคพวก อย่างเดียว แม้ว่าจะมีสักกี่คนก็ตาม โดยที่ไม่มีคำพยานอื่นมาประกอบ” อนึ่ง ข้อบังคับนี้มีไว้เพื่อป้องกันไม่ให้พรรคพวกฝั่งพยานโจทก์ที่เบิกความ นั้น ประักปรำจำเลยด้วยความอคติ “เอาดีใส่ตัวโดยเบิกความให้เปนผลแก่คดีของโจทก์” (สันหกิจวิจารณ์ 2455: 15) ในแง่หนึ่งแล้วข้อบังคับนี้ควรเป็นข้อบังคับที่ส่งผลดีต่อตัวจำเลย เพื่อไม่ให้จำเลยได้รับความยุติธรรม จากการประักปรำโดยพรรคพวกของฝั่งโจทก์ที่มาให้การ แต่กระนั้น ข้อบังคับนี้ก็กลับส่งผลตรงกันข้ามในกรณีการพิจารณาคดีของนายแจ้ง เนื่อง เพราะพยานตรงฝ่ายจำเลยหรือฝ่ายนายแจ้งที่มาให้การแก่ศาลนั้นเป็น พรรคพวกของนายแจ้งเอง ในขณะที่พยานในฝั่งโจทก์กลับมีพยานแวดล้อม อื่นๆ มาประกอบคำให้การ จึงน่าจะทำให้น้ำหนักของความน่าเชื่อถือในคำ ให้การของฝั่งนายแจ้งนั้นอ่อนกว่าฝ่ายโจทก์อยู่มาก อีกทั้ง “ตามระเบียบที่ ศาลเคยทำกันมา ศาลไม่ฟังคำของพรรคพวกอย่างเดียว...เพราะคำของ พรรคพวกไม่เปนคำพยานที่บริสุทธิ์ปราศจากความสงสัยพอถึงกับจะใช้ เปนหลักฐาน” (สันหกิจวิจารณ์ 2455: 15) ดังนั้น คำให้การของพยานฝ่าย นายแจ้ง จึง “ไม่มีหลักฐานที่จะฟังลงโทษพยานโจทก์ได้” (สจข. ร.7 มร. 7 ย/10: 74) หลังจากคำพิพากษาของศาลฎีกาได้รับการรับรองโดยการลง พระปรมาภิไธยจากสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ พ.ศ. 2472 ชีวิตและ ลมหายใจของนายแจ้งจึงยุติลง

กล่าวได้ว่า นายแจ้งนั้นเป็นผู้กระทำการคนหนึ่งที่มีชีวิตอยู่ในยุค

ปฏิรูปสยาม แน่แน่นอนว่ายังคงมีข้อจำกัดของหลักฐานอยู่อีกมาก เช่น การไม่ทราบรูปพรรณสัณฐาน วัน เดือน ปีเกิดและอายุที่แน่ชัด แต่กระนั้นด้วยข้อจำกัดนี้เองที่นำไปสู่การแสวงหาความเป็นไปได้จากหลักฐานอื่นๆ ซึ่งช่วยให้เราได้ค้นหาโลกแห่งอดีต และทำให้เราได้พบเรื่องราวอื่นๆ ในยุคปฏิรูปสยาม อย่างไรก็ตาม กรณีของนายเจ้านั้น อาจสะท้อนให้เห็นถึงความขัดแย้งกันระหว่างรัฐและท้องถิ่น ซึ่งรัฐอาจเข้าไปแทรกแซงต่อวิถีปฏิบัติเดิมของนายเจ้านั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องการพกพาอาวุธปืนที่อาจกระทำได้อย่างอิสระในช่วงที่นายอำเภอกคนแรกดำรงตำแหน่งอยู่ แต่เมื่อเข้าสู่ช่วงของการดำรงตำแหน่งของนายอำเภอกคนที่ 2 การพกพาอาวุธก็ถูกกวดขันตามระเบียบมากขึ้น กระทั่งการไม่อนุญาตให้มีปืนได้นำไปสู่ปัญหาของความไม่พอใจที่สั่งสมจนเกิดเป็นคดีสะเทือนขวัญในที่สุด

ท้องเรื่องและคนร่วมสมัย: กรณีการฟันศีรษะที่ตำบลใกล้เคียง

นอกจากนี้ เมืองพิษณุโลกในยุคปฏิรูปสยามนั้นยังมีผู้กระทำการคนอื่นๆ ที่ใช้ชีวิตในช่วงเวลาเดียวกันกับนายเจ้านั้น โดยเป็นเรื่องเกี่ยวกับการเสียชีวิตของนายทองที่บ้านดอนทอง ตำบลดอนทอง อำเภอมืองพิษณุโลก ดังปรากฏอยู่ในฎีกาของนายดี พันธุศรีผู้เป็นบิดาของนายทอง โดยตำบลดอนทองนี้อยู่ไม่ไกลจากอำเภอมืองพิราม แต่เรื่องราวการเสียชีวิตของนายทองนี้ อาจทำให้เราได้เข้าใจบริบทของท้องถิ่นในยุคแห่งการปฏิรูปสยามมากขึ้น กระทั่งอาจเห็นศักยภาพของอำนาจรัฐบาลของสยามอีกด้วย โดยอาจใช้แนวคิดเรื่องการหลบลี้หนีรัฐใน **The Art of Not Being Governed: An Anarchist History of Upland Southeast Asia** ของ James C. Scott (2009) ในการตรวจสอบพื้นที่ๆ เอื้อให้เกิดเงื่อนไขของการเกิดชุมชนโจรผู้ร้ายและเป็นพื้นที่ๆ ก่อให้เกิดอุปสรรคต่ออำนาจรัฐที่ยากจะเข้าถึง กระทั่งลักษณะดังกล่าวมีผลต่อการขยายตัวของโจรผู้ร้ายและเหตุอุกฉกรรจ์ ซึ่งยัง

คงปรากฏให้เห็นอยู่ในพิษณุโลกจวบจนทศวรรษ 2470

กรณีของการยื่นฎีกาในคดีพินสีรชนะนายทองที่ตำบลดอนทอง อำเภอมือง จังหวัดพิษณุโลก ซึ่งห่างออกไปจากตัวตำบลมะตูมราว 30 กิโลเมตร และดูเหมือนจะไม่เกี่ยวข้องกันกับนายแจ้งเท่าไรนัก แต่กรณีการพินสีรชนะที่ตำบลดอนทองนี้ นอกจากจะขยายให้เห็นถึงความเข้มข้นของความรุนแรงในพื้นที่แล้วยังขยายให้เห็นถึงศักยภาพของรัฐสยามในการปกป้องคุ้มครองราษฎรในพื้นที่อีกด้วย และแน่นอนว่า เหตุเกิดในอำเภอมืองและอยู่ห่างจากศูนย์กลางของอำนาจรัฐส่วนกลางไปไม่ไกลเท่าไรนัก เนื่องจากกระยะทางของตำบลดอนทองมายังพื้นที่ศูนย์กลางบัญชาการของจังหวัดพิษณุโลกนั้นราว 18 กิโลเมตร อย่างไรก็ตาม ด้วยบริบทแห่งยุคสมัย ณ ห้วงเวลาแห่งการปฏิรูปนั้น เส้นทางในการเดินทางมายังอำเภอมืองอาจจะไม่ได้ราบรื่นสักเท่าไรนัก แม้กระทั่งในปี พ.ศ. 2477 อันเป็นช่วงเวลาภายหลังจากการอภิวัฒน์สยาม ดังที่ขุนประเจตตรณพันธ์ได้เขียนเล่าสภาพการเดินทางและการคมนาคมในจังหวัดพิษณุโลกเอาไว้ใน “ปาฐกถาเรื่องสภาพของจังหวัดพิษณุโลก” เอาไว้ว่า “มีทางรถไฟผ่านกลางจังหวัดนี้ แต่น่าเสียใจที่ไม่มีถนนแม้แต่สักสายเดียวที่จะเข้าเชื่อมกับทางรถไฟ...การติดต่อกันในทางราชการและทางการค้าเป็นไปด้วยความลำบากอย่างยิ่งที่สุด”(ประเจตตรณพันธ์ 2478: 102) ประกอบกับสภาพเมืองพิษณุโลกเมื่อ พ.ศ.2470 นั้น พบว่ามีความยุ่งเหยิงในหมู่ข้าราชการที่ต้องเผชิญกับการโยกย้ายถดถอยจนเป็นที่โจษจันกันในหมู่ราษฎรและอาจมีผลต่อศักยภาพของรัฐในการปราบปรามโจรผู้ร้ายในพื้นที่อีกด้วย ดังปรากฏข้อมูลว่า

ตั้งแต่เจ้าคุณเพ็ชรฯ [พระยาเพ็ชรปราณี] ย้ายมาเปนสมุหเทศาภิบาลมณฑลนี้ ซึ่งนับเปนเวลาเกือบ 2 ปี ท่านยังไม่ได้ลงมือ

จัดการปราบปรามโจรผู้ร้าย จัดการบำรุงถนนหนทาง บำรุงการศึกษาและ
กิจการแผนกอื่นๆ ให้จริงจังอย่างไร เพราะนัยยะว่ามัวพะวงอยู่กับการโยก
ย้าย ถอด ถอน ลด ตำแหน่งข้าราชการ...ท่านมักจะเอาพรรคพวกของท่าน
มาแทนจนเวลานี้ที่อำเภอเมืองและที่ห้องมหาดไทยเกือบไม่มีคนเก่าเหลือ
อยู่เลย (สจข. ร.7 ม.26.4/14: 7)

ทั้งนี้ กรณีการพินาศระที่ดอนทองนี้ เกิดขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2468
และอาจจะสัมพันธ์กับมิติของการใช้อำนาจรัฐในห้วงเวลาที่ข้าราชการ
ในมณฑลพิษณุโลกกำลังเผชิญกับความยุ่งเหยิงในยุคพระยาเพชรปรางค์นี้
อีกด้วย (ดูสภาพโดยทั่วไปของพิษณุโลกในช่วงเวลานี้ใน ศิริวรรณ นัยเมือง
2521) โดยคดีดังกล่าวเกิดขึ้นเมื่อนายทองผู้ตายได้ไปดูคนเล่นการพนันที่
บ้านหลังหนึ่งแล้วเกิดถูกลอบพินาศระเข้า กระทั่ง เมื่อเวลาผ่านไปนายดี
บิดาของผู้ตายเห็นว่าตนน่าจะไม่ได้รับความเป็นธรรมจึงได้ยื่นถวายฎีกา
เพื่อให้เกิดการบังคับคดีในท้ายที่สุด โดยในช่วงเวลาก่อนเกิดเหตุนี้
นายทองเห็นนายทุนเดินมาจึงได้หลีกทางให้เพราะคิดว่านายทุนคงจะ
เข้าไปเล่นพนัน แต่แล้วอยู่ๆ นายทุนก็ซัดดาบลงกลางศีรษะของนายทอง
“ดังโพล๊ะ” (สจข.ร.7 รล.20/40: 3) เกิดแผลฉกรรจ์อาการสาหัส นายดีบิดา
ของนายทองได้เล่าต่อว่า นายทองภายหลังจากที่ถูกพินาศระนั้นก็อยู่ต่อมา
ได้อีก 8 วันจึงเสียชีวิต โดยในวันที่เกิดเหตุนี้เมื่อเจ้าพนักงานทราบเรื่อง
ก็ได้รุดเข้ามาไต่สวนและชันสูตรบาดแผลของนายทอง ซึ่งมีนายหยดผู้ที่เป็น
หนึ่งในคนเล่นพนันนั้นเห็นเหตุการณ์ว่านายทุนเป็นผู้ลงมือพินาศและให้การ
แก้ตัวรวอีกด้วย นายหยดผู้นี้จึงถือเป็นประจักษ์พยานสำคัญในเหตุการณ์
แต่เพียงผู้เดียว ในขณะที่มีพยานแวดล้อมอื่นๆ อีกสามคน คือ นายแก่น
นายเลี่ยมผู้ใหญ่บ้าน และนายอัน (สจข.ร.7 รล.20/40: 10) แต่ในเวลาต่อมา
นายหยดก็ถูกลอบสังหาร จึงทำให้ไม่หลงเหลือพยานสำคัญก่อนถึงวัน

พิจารณาคติ อัยการศาลมณฑลพิษณุโลกเมื่อเห็นว่าไม่มีพยานตรงแล้วจึงได้ถอนฟ้องไป พร้อมทั้งกล่าวว่า “อย่าสืบเลยจะเสียงดังไป” (สจข.ร.7 รล.20/40: 11) จึงนำไปสู่การเกิดความกังขาต่อระบบยุติธรรม เนื่องจากในวันที่เกิดเหตุตำรวจก็ได้มาสอบปากคำพยานเก็บไว้ทั้งหมดแล้วแต่เหตุใดจึงยังไม่ดำเนินการบังคับคดี ด้วยความกลัวว่าจะไม่ได้รับความยุติธรรม ประกอบกับความโกรธและกังขาต่อระบบยุติธรรมของศาลมณฑลพิษณุโลกจึงเป็นเหตุให้นายติย่นฎีกาฟ้องอัยการศาลมณฑลพิษณุโลกในเวลาต่อมา

ความน่าสนใจของคดีพันศรีษะนายทองนี้ แม้จะไม่มีความเชื่อมโยงใดๆ กับตัวนายแจ้งหากแต่ว่าเขาคือคนที่มีชีวิตและลมหายใจอยู่ในยุคสมัยและช่วงเวลาเดียวกันกับนายแจ้ง ท้องเรื่องที่ชวนให้กลางแคลงใจต่อความเข้มข้นของการบังคับใช้อำนาจอรัฐในการให้ความคุ้มครองต่อราษฎรในพื้นที่จังหวัดพิษณุโลกนั้นค่อยๆ เริ่มปรากฏออกมาผ่านกรณีนี้ อีกทั้งความห่างไกล ของชุมชนกับรัฐและสภาพการเดินทางที่มีความไม่ราบรื่นและลำบากยากเข็ญอย่างที่สุดนั้น (ประเจตตรุณพันธ์ 2478: 102) ก็ยิ่งช่วยให้ “คนร้ายได้ก่อการกำเริบฮึกเหิมขึ้นทุกที ไม่มีจำนวนถดถอยน้อยลงเลย ราษฎรพากันได้รับความเดือดร้อนนอนตาไม่หลับ” (สจข.ร.7 ม.26.5ก./16: 51) กระทั่ง สภาพดังกล่าวสามารถเอื้อให้เกิดการลอบสังหารพยานสำคัญในคดีโดยที่รัฐไม่แม้แต่จะดำเนินการติดตามจับกุมผู้ต้องสงสัย

อย่างไรก็ตาม สภาพที่อำนาจอรัฐดูเบาบางในพื้นที่ชนบทของพิษณุโลกนั้น ยังอาจปรากฏอยู่ในจังหวัดอื่นๆ อีกด้วย โดยหนึ่งในคอมลันน์ข่าวที่เขียนโดยผู้ที่ใช้นามปากกาว่า “พสกมิตร” ในปี พ.ศ.2471 เรื่อง “การปกครองหัวเมือง” นั้นกล่าวว่า นับแต่เริ่มมีการจัดการปกครองหัวเมืองอย่างที่เป็นอยู่ดังทุกวันนี้ราว 30 ปีผ่านมาแล้ว แต่กองกำลังของเจ้าพนักงานผู้มีหน้าที่ปกครองและปราบปราม คือ อำเภอดำรงนางรอง “จะ

เรียกได้ว่าแต่ก่อนมีเท่าใด บัดนี้ คงมีเท่านั้นก็ไม่ผิด...อำเภอ 1 มีกรรมการ
อำเภอ 3-4 คน ปกครองพลเมือง 3,000 ถึง 40,000 คน ท้องที่มีอาณาเขตต์
ประมาณ 10 เท่าของอำเภอในพระนครเป็นอย่างน้อย ตำรวจภูธรมีสถานี
ละ 10-13 คน” (สจข.ร.7 ม.26.5ก./16: 17) โดยเมื่อเกิดคดีปล้นฆ่าในพื้นที่
ต่างจังหวัด ผู้ที่ให้การเป็นพยานในคดีหรือกระทั่งโจทก์ก็มักจะถอนฟ้อง
หรือกระทั่งยอมให้การเท็จต่อศาล ซึ่งกรณีนี้เป็นที่น่าสังเกตว่าค่อนข้างจะมี
ความใกล้เคียงกับกรณีคดีพินาศริษะของนายทอง ทั้งนี้ พสกมิตร์ได้ให้คำ
อธิบายอย่างร่วมสมัยต่อกรณีดังกล่าวเอาไว้ว่า เหตุที่เจ้าทุกชั้นไม่ยินยอม
เข้าแจ้งเหตุการณ์หรือเรื่องราวที่ตนได้ถูกกระทำแก่เจ้าพนักงานนั้น เนื่อง
เพราะกลัวว่าจะถูกพรรคพวกของผู้ร้ายทำร้ายอีก ฉะนั้น เจ้าทุกชั้นบางราย
เมื่อเดินทางไปให้การยังศาล ก็ยินยอมที่จะเบิกความว่าจำเลยนั้นไม่ใช่ผู้ร้าย
คนเดียวกับที่ให้การไว้แต่เดิม อันเป็นเหตุให้ศาลยกฟ้องไปอยู่หลายกรณี

การที่เจ้าทุกชั้นและพยานอื่นๆ ไม่เป็นใจด้วยราชการ กลับเป็นใจ
ด้วยพวกผู้ร้ายนั้น ก็เพราะเหตุว่าพวกเขาอยู่ใกล้กับพวกผู้ร้าย แต่ไกลกับ
เจ้าพนักงาน อำนาจของพวกผู้ร้ายจึงครอบคลุมเข้ามาถึง ยิ่งกว่าความ
อารักขาของเจ้าพนักงานจะให้ถึงเขาได้ อีกประการ 1 บ้านเรือนราษฎรตาม
ชนบทย่อมอยู่ในที่ป่าเปลี่ยว และเรียกว่าการป้องกันรักษาตัวทรัพย์สินสมบัติ
เป็นอย่าง “ตัวใครตัวมัน” ฉะนั้น การที่จะคิดประปรักษ์กับผู้ร้ายจึงหาได้ยาก
นัก เพราะกำลังและความกล้าหาญไม่พอดังนี้จึงจำเป็นต้องทำใจดีแก่ผู้ร้าย
เพื่อเอาตัวรอดไปวัน 1 ๆ ดีกว่าไปแสดงตัวเป็นปรปักษ์ ซึ่งจะมีผลแต่ความ
หายนะ หรือมิฉะนั้นก็อยู่ไม่ได้ ต้องอพยพเปิดไปทีเดียว...แม้...ทางราชการ
จะเอาตัวผู้ร้ายเข้าคุกได้ก็ดี...เมื่อมันออกมาจากคุกได้ มันต้องทดแทนให้
เป็นแน่นอน (สจข.ร.7 ม.26.5ก./16: 27-28)

จากทั้งความเห็นของพสกมิตรและกรณีสังหารพยานในคดีพิน ศิริชนะนายทองนั้น ค่อนข้างจะเผยให้เห็นว่า อำนาจของรัฐในพื้นที่หัวเมือง หรือต่างจังหวัดหรือกระทั่งในจังหวัดพิษณุโลกนี้ มีศักยภาพไม่เพียงพอต่อการให้ความคุ้มครองแก่ราษฎรในพื้นที่ อันเอื้อให้เกิดการก่อคดีอุกฉกรรจ์ ได้อย่างไม่ยากเย็นนัก อีกทั้ง การเป็นพยานในคดีช่วงต้นทศวรรษ 2470 นี้ “ยังมีแต่ส่วนเสียหายทุนไม่มีเจริญเลย เช่น เสียเวลาทำมาหากิน ไปยัง อำเภอบ้าง ไปยังเมืองบ้าง หลายครั้งหลายหนกว่าจะเสร็จได้เป็นแรมเดือน แรมปี บางทีกิจที่กระทำไว้ทางบ้านก็เสียหายไป” (สจช.ร.7 ม.26.5ก./16: 28) หรือกระทั่งอาจเสียชีวิตดังกรณีของนายหยดที่เป็นพยานสำคัญให้แก่ คดีพินศิริชนะของนายทอง กระนั้น นายดีบิดาของนายทองก็ยังคงมุ่งมั่นใน การต่อสู้คดีและยื่นถวายฎีกาฟ้องอัยการศาลมณฑลพิษณุโลกเพื่อเรียกร้อง ความยุติธรรมให้แก่บุตรชายของตน และกรณีฎีกาของนายดี พันธุศรีนี้ ยังถือเป็นการสั่นคลอนความเชื่อมั่นของราษฎรที่มีต่อกระบวนการยุติธรรม อีกด้วย ดังปรากฏอยู่ในพระราชกระแสตอบกลับของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ ต่อคดีของนายทองนี้ว่า

เรื่องนี้เป็นคดีที่มีมูลหลักฐานอยู่บ้าง ถ้ากรมอัยการยังต้องการจะ หาพยานต่อไปจะรอไว้อย่างไม่ฟ้องก็ควรอยู่ แต่ถ้าหมดหวังว่าจะหาพยานได้ อีกแล้ว นาคดีฟ้องเสียไม่ได้หรือ ศาลอาจจะเห็นคดีมีมูลพอที่จะลงโทษก็ได้ ถ้ายกฟ้องก็แล้วไป ถ้าไม่ฟ้องอยู่อย่างนี้ทำให้ราษฎรสงสัยว่ากรมอัยการไม่ เอาธุระต่อความทุกข์ของประชาราษฎร ดูเป็นหนทางไม่ดี แจ้งไปยัง เสนาบดีมหาดไทยตามนัยนี้ (สจช.ร.7 รล.20/40: 2)

บทส่งท้าย

กล่าวได้ว่า ปรากฏการณ์ที่ราษฎรคนหนึ่งลุกขึ้นมากระทำการยิง

นายอำเภอ นั้น สัมพันธ์อยู่กับการปฏิรูประบบราชการของสยามที่ดำเนินต่อเนื่องมาตั้งแต่ทศวรรษ 2430 โดยกรณีของนายแจ้ได้ฉายให้เห็นถึงความเป็นไปได้ว่าเขาและเครือข่ายอำนาจท้องถิ่นอาจจะมีปฏิสัมพันธ์กับระบบราชการสมัยใหม่ที่เข้ามาตั้งแต่ พ.ศ. 2440 พร้อมๆ กับพระยาอินทภูติภักดีนายอำเภอคนแรก การที่นายแจ้ถูกใช้สอยอยู่เนืองๆ ก็ย่อมเป็นการชี้ให้เห็นถึงใกล้ชิดและความไว้วางใจที่พระยาอินทภูติภักดีมีต่อนายแจ้และเครือข่ายของเขา กระทั่งอาจกล่าวได้ว่า การปฏิรูประบบราชการสมัยใหม่ในช่วงเวลาที่พระยาอินทภูติภักดีดำรงตำแหน่งอยู่อาจไม่ได้กระทบกับตัวของนายแจ้มากนัก เพราะบุคลิกของพระยาอินทภูติภักดี “เป็นผู้มีลักษณะอย่างล่งสมัย” (สจข. ร.7 ม.4.1/14: 36) และเป็นข้าราชการท้องถิ่นที่ทำงานในช่วงเวลาคาบเกี่ยวทั้งก่อนและหลังการปฏิรูป จึงย่อมเป็นผู้ที่รู้ช่องทางสมาคมกับคนในท้องถิ่นและนิยมใช้สอยนักเลงตำแหน่งแห่งที่ของนายแจ้จึงอยู่ตรงกลางระหว่างข้าราชการท้องถิ่นและเครือข่ายของเขาที่ประสานผลประโยชน์ร่วมกัน ในขณะเดียวกัน นายแจ้ก็คงได้รับอนุญาตให้มีปืนหรือถือปืนได้อย่างอิสระในช่วงเวลาดังกล่าวด้วยเช่นกัน อย่างไรก็ตาม ความเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญในมณฑลพิษณุโลกเริ่มก่อตัวขึ้นใน พ.ศ. 2468 เมื่อการมาถึงของพระยาเพชรปราณี สมุหเทศาภิบาลมณฑลได้ดำเนินการโยกย้ายและถอดถอนข้าราชการท้องถิ่นแล้วแทนที่ด้วยคนของตนเองซึ่งมาจากกรุงเทพฯ กระทั่ง อาจเป็นหนึ่งในสาเหตุที่ทำให้พระยาอินทภูติภักดีลาออกจากราชการใน พ.ศ. 2470 และอาจเป็นรอยต่อสำคัญที่ระเบียบของระบบราชการแบบใหม่เริ่มแทรกตัวกลืนเข้าไปในชุมชนท้องถิ่นจนส่งผลกระทบต่อชีวิตของชาวบ้านในระดับปัจเจกบุคคล การเข้ามาของนายอำเภอคนใหม่ที่ปกครองด้วยความเข้มงวดกดขี่ในพื้นที่จึงสัมพันธ์อย่างแยกไม่ขาดกับความเปลี่ยนแปลงของระบบราชการในภาพรวมของมณฑลพิษณุโลก ที่นายแจ้

พยายามต่อรองกับระบบราชการแบบใหม่ด้วยการขออนุญาตให้มีปิ่น เพื่อที่จะสามารถดำรงผลประโยชน์และสถานะทางสังคมของเขาที่มีต่อชุมชน แต่การณ์กลับหาเป็นเช่นนั้นไม่ นายแจ้งถูกปฏิเสศที่จะได้รับอนุญาตให้มีปิ่น จึงนำไปสู่การต่อต้านที่ประทุขึ้นเป็นการลอบยิงนายอำเภอดูเป็นตัวแทนของระบบราชการแบบใหม่ในที่สุด

แน่นอนว่า ทั้งกรณีของนายแจ้งและนายทองนั้น แม้จะไม่มี ความเชื่อมโยงกันในทางคดี แต่พวกเขาคือคนที่อยู่ในท้องเรื่องหรือโลกเดียวกัน และอยู่ในช่วงเวลาแห่งการปฏิรูปเช่นกัน พวกเขาจึงย่อมพบเห็นสิ่งเดียวกัน พวกเขาย่อมตระหนักถึงความรู้สึกถึงความไม่เข้มแข็งเพียงพอของอำนาจรัฐในพื้นที่ชนบท และพวกเขารับรู้ได้ถึงการฆ่าฟันที่มีช่องทางและโอกาสในการหลุดรอดคดีหรือหลบหนีได้อย่างล่อนวล

ด้วยเหตุนี้ อาจมีหนึ่งในความคิดของนายแจ้งขณะที่เขาเฝ้านายอำเภอดูว่าตนนั้นอยู่ห่างไกลจากสายตาของรัฐ เพราะคงไม่มีใครสนใจพื้นที่ห่างไกลอย่างพรหมพิราม แต่หลังจากนายแจ้งเหนียวโกปิ่นยิงนายอำเภอดูที่ถือว่าเป็นเจ้าหน้าที่ระดับสูงนั้น เครื่องมือของรัฐก็ทำงานและมีการสืบสวนสอบสวนกันอย่างเข้มข้น กองกำลังตำรวจและนักข่าวเข้าออกพื้นที่กันขวักไขว่ กระทั่งมีการประโคมข่าวครึกโครมทั้งในมณฑลพิษณุโลกและในพระนคร อีกทั้ง คดีนี้ยังถูกจับตาจากผู้ว่าราชการจังหวัดอย่างใกล้ชิด และด้วยความหวาดกลัวต่อสถานการณ์ที่รัฐให้ความสนใจอย่างจดจ่อนี้เอง จึงทำให้มีหนึ่งในพรรคพวกของนายแจ้งยอมให้การแก้ทางตำรวจ กระทั่งปูทางไปสู่การจุกช่องโอกาสในการหลบหนีและทำการจับกุมนายแจ้ง หลังจากการต่อสู้คดียาวนานกว่า 1 ปีในที่สุดนายแจ้งถูกพิพากษาประหารในปี พ.ศ. 2472

อย่างไรก็ตาม เงื่อนไขที่พอจะชี้ให้เห็นปรากฏการณ์ที่โจรผู้ร้ายสามารถขยายตัวได้ในพื้นที่ๆ ห่างไกลจากรัฐ คือ การที่โจรผู้ร้ายหรือกระทั้ง

ราษฎรในพื้นที่นั้นเชื่ออย่างสนิทใจว่าพวกเขาอยู่ในพื้นที่ๆ ห่างจากสายตา และเงื้อมมือของรัฐมากเพียงพอ กระทั่ง สามารถรู้สึกได้ถึงความปลอดภัย (Scott 2009: 153) อีกทั้ง อำนาจของรัฐนั้นยังปรากฏชัดว่ามีขอบเขตพื้นที่ๆ ค่อนข้างจำกัด ดังที่ James C. Scott ได้กล่าวเอาไว้ในงานเรื่อง **Against the Grain: A Deep History of the Earliest States** ว่า อาคารเก็บบันทึกข้อมูลต่างๆ ของรัฐ มักจะตกเป็นเป้าหมายแรกๆ ที่จะถูกรื้อเผาทำลาย ในช่วงเวลาที่มีการลุกฮือต่อต้านโดยกบฏชาวนา นั่นเพราะสถานที่เหล่านี้เป็นเสมือนดวงตาของรัฐ และเป็นตัวแทนของความโลภและการขูดรีด บันทึกข้อมูลทั้งหลาย ไม่ว่าจะเป็นที่ดินและเรื่องต่างๆ ของชาวนามันได้ถูกเก็บเอาไว้ที่นี่ ฉะนั้น บรรดา กบฏจึงจัดการทำให้รัฐตาบอดเสีย เพื่อที่รัฐจะไม่สามารถจับจ้องพวกเขาได้อีกต่อไป โดยการเผาทำลายสถานที่อันเป็นเสมือนแขนขาและระบบกลไกแห่งการควบคุมของรัฐลง (ดู Scott 2017: 139-140)

จึงกล่าวได้ว่า แม้อาคารสำนักงานราชการจะถูกตั้งขึ้นเป็นเสมือนหูและตาของรัฐในหัวที่รัฐสยามเข้าสู่การปฏิรูปนั้น แต่สายตาของพวกเขา กลับมองได้อย่างพล่าเลื่อนในพื้นที่ๆ ห่างไกลออกไปจากศูนย์กลางอำนาจรัฐ หรืออาจมองได้ไม่ไกลเกินกว่าขอบหน้าตาต่างของสถานที่ราชการ หรือกระทั่งอาจไม่มองเลย ดังที่ปรากฏอยู่ในนำเสียงของข้าราชการผู้หนึ่งความว่า “อย่าสืบเลยจะเสียงดังไป” (สงข.ร.7 รล.20/40: 11) จนเมื่อมีเหตุอุกฉกรรจ์ร้ายแรงต่อคนของรัฐหรือถูกกักขังต่อกระบวนการที่กระทบคนของรัฐ รัฐถึงจะพร้อมที่จะบัญชาการให้เครื่องมือและกลไกของตนนั้นทำงานอย่างเต็มศักยภาพ เสมือนสวมแว่นสายตาและไปเพ่งมองไปยังรายงานอย่างขมกขม่น จึงกล่าวได้ว่าปรากฏการณ์โจรผู้ร้ายในสังคมสยาม ในห้วงการปฏิรูประบอบราชการ ทศวรรษ 2430-2470 นั้น ส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากการปฏิรูปของสยามเอง โดยในทางหนึ่งกลไกรัฐในจังหวัดพิษณุโลก

ช่วง พ.ศ. 2470 ก็ไม่มีประสิทธิภาพเพียงพอต่อการให้ความคุ้มครองดูแลชีวิตและทรัพย์สินของคนที่อยู่ในพื้นที่ห่างไกลอำนาจรัฐ หรือพื้นที่ๆ รัฐตรวจตราไม่ทั่วถึง และก่อให้เกิดช่องว่างที่เอื้อให้โจรผู้ร้ายนั้นสามารถกระทำการได้อย่างไม่เกรงกลัวต่อกฎหมาย ในขณะที่อีกทางหนึ่ง การปฏิรูปดังกล่าวก็ได้เข้าไปแทรกแซงวิถีปฏิบัติเดิมกระทั่งนำไปสู่ความขัดแย้งที่ถึงแก่ชีวิตของเจ้าหน้าที่รัฐ ดังที่ปรากฏในกรณีของการไม่อนุญาตให้มียปืนในคดีของนายแจ้ง จนมาสู่การสังหารนายอำเภอในท้องที่

ดังนั้น คำอธิบายต่อปรากฏการณ์โจรผู้ร้ายในช่วงเวลาดังกล่าวที่มองการเกิดขึ้นของโจรผู้ร้ายว่าเป็นผลมาจากการขยายตัวทางเศรษฐกิจและดำเนินการภายใต้ระบบอุปถัมภ์นั้นจึงไม่น่าจะเพียงพอ บทความนี้จะพยายามที่จะแสดงให้เห็นว่าปรากฏการณ์โจรผู้ร้าย อาทิ กรณีของนายแจ้งนั้นเป็นผลโดยตรงของการปฏิรูประบบราชการที่อำนาจท้องถิ่นแบบดั้งเดิมนั้นได้ถูกแทรกแซงโดยตรงจากรัฐบาลส่วนกลาง ด้วยเหตุนี้ คดีอาญานี้จึงไม่ใช่แค่เรื่องอาชญากรรมที่เกี่ยวกับผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ หรืออาชญากรรมที่เกิดจากผู้มีบารมี แต่เห็นได้ชัดว่าเป็นเรื่องของความปริ้ววในเชิงโครงสร้างระหว่างระบอบเก่ากับการบริหารราชการแบบใหม่ที่เกิดขึ้นในช่วงเปลี่ยนผ่าน นอกจากนี้ ยังมีความเป็นไปได้สูงว่า การเข้าไปแทรกแซงโดยตรงของรัฐส่วนกลางนั้น ได้ก่อให้เกิดความไม่พอใจขึ้นในหมู่อำนาจท้องถิ่นเดิม และปะทุขึ้นในรูปแบบดังกล่าว อันเป็นสิ่งที่ควรพิจารณาต่อไป

บรรณานุกรม

เอกสารสำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ (สจช.)

สจช. ร.7 ม.4/1 สถิติต่างๆ กรมพลำงศ์.

สจช. ร.7 ม.26.4/52, การปกครองหัวเมือง

สจช.ร.7 ม.26.5ก./16 จังหวัดพิษณุโลก

สจช. ร.7 ม.4.1/14 รายงานพระยาราชเสนาตรวจราชการมณฑลพิษณุโลก (10-18 ต.ค.2471)

สจช. ร.7 ม.ร.7 ย/10 เรื่องคำพิพากษาประหารชีวิตอ้ายแจ้ง โทษฆ่าขุนจงใจหาญนาย
อำเภอละขุนพิเศษประศาสน์ปลัดอำเภอละตาย

สจช. ร.7 รล.20/40 ฎีกานายติพันธุ์ศรีร้องทุกข์ว่าอัยการพิษณุโลกถอนฟ้องที่นายทุน
ต้องหาว่าฆ่านายทองบุตรผู้ฎีกา

เอกสารราชกิจจานุเบกษา

“ข่าวตาย.” (2473). ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 47 วันที่ 18 มกราคม: น.3968-3969.

“พระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่.” (2440). ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 14 แผ่นที่
9 วันที่ 30 พฤษภาคม ร.ศ.116: น.105-124.

เอกสารในความครอบครองส่วนบุคคล

รายงานคนเกิด. (2470). เอกสารรายงานคนเกิด. เอกสารในความครอบครองส่วน
บุคคลของคุณประเสริฐศักดิ์ ตรงต่อกิจ, พิษณุโลก.

หนังสือและวิทยานิพนธ์

Cohen, Paul T. (2021). “Holy Men of Another Kind: A Comparative Study
of Millennialism in Northern Thailand and the Lower Mekong
Region.” **Journal of the Siam Society**. Vol. 109, Pt. 1: pp. 83–
100.

Davis, Natalie Zemon. (1983). **The Return of Martin Guerre**, Cambridge,
MA: Harvard University Press.

- Ginzburg, Carlo. (1989). **The Cheese and The Worms: The Cosmos of a Sixteenth-Century Miller**. New York: Dorset Press.
- Keyes, Charles F. (1977). “Millennialism, Theravada Buddhism, and Thai Society,” **The Journal of Asian Studies**, Vol. 36, No. 2 February, pp. 283-302.
- Scott, James C. (2017). **Against the Grain: A Deep History of the Earliest States**. New Haven and London: Yale University Press.
- Scott, James C. 2009. **The Art of Not Being Governed: An Anarchist History of Upland Southeast Asia**. New Haven&London: Yale University Press.
- กำพล จำปาพันธ์. (2552). “ข้าเจือง: กบฏผู้มีบุญในพระราชอาณาเขตสยาม พ.ศ. 2415-2436.” **วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย**.
- กำพล จำปาพันธ์. (2555). **ข้าเจือง: กบฏไพร่-ขบวนการผู้มีบุญหลังสถาปนาพระราชอาณาเขตสยาม-ล้านช้าง**. นนทบุรี: เมืองโบราณ.
- กรรภิรมย์ สุวรรณานนท์. 2524. “พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการสร้างชาติไทย.” **วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย**.
- ประเจตตรณพันธ์, ชุน. 2478. “ปาฐกถาเรื่องสภาพของจังหวัดพิษณุโลก.” ใน **ปาฐกถาของผู้แทนราษฎร เรื่อง สภาพของจังหวัดต่างๆ**. กรุงเทพฯ: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด.
- คมเนตร ญาณโสภณ. 2534. “อำนาจท้องถิ่นแบบจารีตและผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองท้องถิ่นในยุคเทศบาล.” **วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์**.
- จิราภรณ์ สถาปนาวรรณะ. 2552. **ประวัติศาสตร์ชุมชนทุ่งสาน**. พิษณุโลก: คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร.
- จิราภรณ์ สถาปนาวรรณะ. 2544. “ไอ้แฉ่งคนจริงไม่ได้ยิงขุนจง.” ใน **ปริทัศน์ประวัติศาสตร์: รวบรวมความเพื่อเป็นเกียรติแก่รองศาสตราจารย์วุฒิชัย**

มุลศิลป์ เนื่องในโอกาสเกษียณอายุราชการ ปี พ.ศ.2544. วินัย พงศ์ศรี
เพียง. (บรรณาธิการ). กรุงเทพฯ: รุ่งแสงการพิมพ์. น. 147-155.

จอห์นสตัน, เดวิด. 2530. **สังคมชนบทและเศรษฐกิจข้าวของไทย พ.ศ.2423-2473**.
แปลโดย พรภิรมณ์ เอี่ยมธรรมและคณะ. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัย
ธรรมศาสตร์.

ฉลอง สุนทรวาณิชย์. 2527. “ความเชื่อเรื่องพระศรีอารียะและกบฏผู้มีบุญในภาค
อีสาน: ข้อสังเกตเบื้องต้นว่าด้วยอุดมการณ์และผู้นำ” ใน **ความเชื่อพระ
ศรีอารียะและกบฏผู้มีบุญในสังคมไทย**. บรรณาธิการโดย พรเพ็ญ อันตระกูล
และ อัจฉราพร กุมพพิสมัย. กรุงเทพมหานคร : สร้างสรรค์.

ชาติชาย มุกสง. 2554. “ประวัติศาสตร์ที่หายไป: คนเล็กๆ ที่ถูกลืมกับวิธีการศึกษา
แนวจุลประวัติศาสตร์ (microhistory).” **วารสารประวัติศาสตร์**: น. 48-75.

ชาติชาย มุกสง. 2563. “neyแข่งของการโล่ กินบุรีก: จุลประวัติศาสตร์และ
ประวัติศาสตร์สังคมสำนักอิตาลี” ใน **วิธีวิทยาในการศึกษาประวัติศาสตร์**.
บรรณาธิการโดย ชนิตา พรหมพยัคฆ์ และณัฏฐพงษ์ สกุลเลียว. กรุงเทพฯ:
สยามปริทัศน์: น.417-461.

เดช บุณนาถ. 2548[2532]. **การปกครองระบบเทศบาลของประเทศสยาม พ.ศ.
2435-2458: กระทรวงมหาดไทยสมัยสมเด็จพระบรมวงศ์เธอกรมพระยา
ดำรงราชานุภาพ**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัย
ธรรมศาสตร์.

ธิบัติ บัวคำศรี. 2563. “ประวัติศาสตร์ของนายนิยมผู้ไม่มีประวัติศาสตร์: บททดลอง
เล่าประวัติศาสตร์ของคนธรรมดาในแบบที่ต่างออกไป” ใน **วิธีวิทยาในการ
ศึกษาประวัติศาสตร์**. บรรณาธิการโดย ชนิตา พรหมพยัคฆ์ และณัฏฐพงษ์
สกุลเลียว. กรุงเทพฯ: สยามปริทัศน์: น. 465-520.

นรัตถรักษา. 2521. “บันทึกประสบการณ์ เรื่องการสืบสวนคดี เคล็ดลับต่างๆ” ใน
**อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพหลวงนรัตถรักษา ต.ช., ต.ม. ณ วัด
สระแก้วปทุมทอง อำเภอเมืองพิษณุโลก จังหวัดพิษณุโลก วันอาทิตย์ที่ 9
กรกฎาคม**.

นัยนา หงษ์ทองคำ. 2520. “พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวและคณะราษฎร,”
(วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย).

- นนทพร อยู่มั่งมี. 2547. “การปล้นและลักกระบือในทุ่งรังสิต: ภาพสะท้อนการเสื่อม
คลายของระบบอุปถัมภ์แบบนักเลง.” **วารสารอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย**. 33, 2 (ก.ค.-ธ.ค.): น.27-79.
- พิพัฒน์ กระแจะจันทร์. 2554. “โจร โรคระบาด ชีวิตชาวนา และการจัดการระบบ
ชลประทาน ในทุ่งรังสิต สมัยรัชกาลที่ 5.” **ศิลปวัฒนธรรม**. ปีที่ 33 ฉบับที่ 2
(ธันวาคม): น.142-169.
- พีรศักดิ์ ชัยได้สุข. 2545. “โจรในบริเวณที่ราบลุ่มภาคกลางยุคการปฏิรูปการปกครอง
รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.” วิทยานิพนธ์มหา
บัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พีรศักดิ์ ชัยได้สุข. 2551. **ชาติเสือต้องไวลาย**. กรุงเทพฯ: มติชน.
- วรารักษ์ เรื่องศรี. 2563. “ละครชีวิตของมาแต็ง แกร์: การเขียนประวัติศาสตร์คน
สามัญของนาตาลี ซีโมน เดวิส” ใน **วิธีวิทยาในการศึกษาประวัติศาสตร์**.
บรรณาธิการโดย ชนิตา พรหมพยัคฆ์ และณัฐพงษ์ สุกุลเลี้ยว. กรุงเทพฯ:
สยามปริทัศน์: น.373-416.
- วัลลภา เครือเทียนทอง. 2519. “การปฏิรูปการปกครองลานนาไทยในรัชสมัยของ
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.” วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขา
ประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ศิริวรรณ น้อยเมือง. 2521. “การปกครองมณฑลพิษณุโลกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ.2437-2453.” วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต
สาขาวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- สันทกจิวิจารณ์, หลวง. 2455. **หลักกฎหมายลักษณะอาญา**. จันทบุรี: โรงพิมพ์พาณิชย์
เจริญ.
- อนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ คุณแม่สังเวียน เจริญการ(อินทฤติ). 2530. ณ
ฌาปนสถานวัดโพธิ์ อ.เมือง จ.นครราชสีมา วันพุธที่ 24 มิถุนายน.
- อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพหลวงนรตลักษา ต.ช., ต.ม. 2521. ณ วัด
สระแก้วปทุมทอง อำเภอเมืองพิษณุโลก จังหวัดพิษณุโลก วันอาทิตย์ที่ 9
กรกฎาคม.
- อรุณลักษณ์ สิทธิบุตร. 2526. “มณฑลอีสานและความสำคัญในทางประวัติศาสตร์.”
วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยนครสวรรค์.

สื่อออนไลน์

The Isaan Record. 2020. “Live (สด) อ.ณอม ชากัฏฐิ ศิลปินอีสาน เปิดงาน Khon Kaen Manifesto” [วิดีโอ]. เข้าถึงได้จาก <<https://www.facebook.com/IsaanRecordThai/videos/709591519666312/>>, สืบค้นเมื่อวันที่ 1 สิงหาคม 2565.

The Isaan Record. 2021. “ซีรีส์ชุด ฝิบุญในอีสาน (5) – จากขบถฝิบุญสู่ราษฎร’ 63” เข้าถึงได้จาก < <https://theisaanrecord.co/2021/06/02/phi-bun-rebellion-5/>>, สืบค้นเมื่อวันที่ 1 สิงหาคม 2565.

วรัญญู อินทรกำแหง. 2022. “ทุ่งสังหารแห่งอีสาน: ครบรอบ 120+1 ปี ปราบกบฏผู้มีบุญ ณ บ้านสะพือ ประวัติศาสตร์มืดที่กาลเวลากลบฝัง” เข้าถึงได้จาก <<https://thestandard.co/120-1-years-anniversary-of-defeat-the-merit-rebellion-of-ban-saphue/>>, สืบค้นเมื่อ